

A szerzői jogdíjak szerepe a könyvtárközi kölcsönzés költségei között

Az *Association of Research Libraries* (ARL = *Kutatóhelyi Könyvtárak Egyesülete*) 1999-ben közzétett statisztikája szerint két trend töretlen: csökken a könyvtárakban beszerzett időszaki kiadványok és monográfiák mennyisége, és nő a könyvtárközi aktivitás. 1986-tól 1994-ig a könyvtárközi kölcsönvétel évi 9%-kal, a kölcsönadás évi 5,2%-kal emelkedett. A fő okok: egyrészt a könyvek és folyóiratok beszerzési ára sokkal gyorsabban nő az inflációnál, másrészt az internet és egyéb csúcstechnológiák sokkal könnyebben hozzáférhetővé teszik a tudományos információkat.

A legújabb vizsgálatok eredményei

Az említett *ARL-jelentés* [1] szerint az észak-amerikai régióban a kutatóhelyi és egyetemi könyvtárak a kölcsönzések 85%-át teljesítették átlagosan 16 naptári nap alatt. A kölcsönkérés egységnyi átlagos költsége 18,35 USD, a kölcsönadása pedig 9,48 USD volt. Az 1993. évi *Roche-jelentés* [2] az átlag fogalmán belül különbséget tesz a számtani közép és az ún. középső érték (median) között: ez utóbbi számításakor figyelmen kívül hagyják a szélsőséges értékeket, így használatát a kutatók realitásabbnak tartják az átlagos értékek számításához.

A legtöbb tanulmány a könyvtárközi kölcsönzés költségeinek felmérésekor a következő kategóriákat veszi figyelembe: az alkalmazottak bére, hálózati költségek, szállítási díjak, fénymásolás, tárgyi eszközök és segédanyagok. A szerzői jogdíjakkal sehol sem számolnak. A legnagyobb összetevőnek mindig a bérköltség mutatkozik (60–75%), ugyanakkor ez függ legkevésbé a tevékenység intenzitásától.

A tanulmányok célja általában a folyóirat-előfizetések korlátozásának megalapozása, vagy útmutatás a könyvtárközi kölcsönzési díj tervezéséhez. Végeredményük szinte mindig a kölcsönkérés tranzakciónkénti átlagos költsége. Ezt az ún. hozzáférési költséget szokták szembeállítani a tulajdonlás egységköltségével (= a folyóirat éves előfizetési díja/éves olvasói használatok száma). Ez azonban helytelen következtetésekhez is vezethet. Az üzleti világban a költségek tanulmányozásához a marginális elemzést használják. A marginális

költség az a többletköltség, amelyet a szolgáltatás egységnyi változása okoz.

A marginális költségek elemzése

B. R. Kingma, a New York-i Állami Egyetem (Albany) professzora 1996-ban tette közzé az egyetem négy könyvtárában végzett kutatásainak eredményét [3]. A könyvtárközi kölcsönzés marginális költségét mint a cikk beszerzésére fordítandó többletmunkadíjnak, anyagköltségtöbbletnek és a tranzakció költségének összegét definiálta. Számításai szerint a vizsgált könyvtárakban a kölcsönvétel marginális költsége egységenként 3,44–5,71 USD volt, a kölcsönadása pedig 3,21–4,47 USD közé esett.

Elméletének középpontjában a kereslet-kínálat koncepciójának a könyvtári szolgáltatásokra vonatkozó alkalmazása áll. Feltétele, hogy a könyvtárközi kölcsönzésben a marginális költség állandó. Ebből vezeti le a hozzáférés és a tulajdonlás összevetésére használható döntési modelljét. Valójában azonban a marginális költség nem állandó, hacsak a cikket nem egy kereskedelmi dokumentumszolgáltató cégtől szerzik be.

Az amerikai szerzői jogi törvények értelmében egy felhasználó egy naptári évben egy folyóirattól legfeljebb 5, az utolsó 5 évben publikált cikk másolatát készítheti el jogdíjfizetés nélkül. Emiatt a hatodik cikkmásolattól kezdve ugrásszerűen megnő a beszerzési költség. Ez olyan rejtett összetevő, amelyre a legújabb tanulmányok sem fordítanak figyelmet, mivel a ritkán használt folyóiratoknál tényleg nem jelentkezik.

A szerzői jogdíj – a könyvtárközi kölcsönzés rejtett költsége

Kingma számításai szerint a kölcsönadás és a -kérés összesített marginális költsége 10 USD körül van. P. Eilblum és S. C. Ardito felmérései [4] szerint az áthárított szerzői jogdíj a kiadótól is függ, cikkenként 2 USD-tól 17,50 USD-ig terjedhet. N. J. Chaffin [5] az UnCover által szolgáltatott 321 folyóiratot vizsgálta hét tárgykörben, a jogdíjakat 0,1 USD és 50 USD közöttinek találta. A középső

érték 5 USD-ra tehető. Mivel a szerzői jogdíj minden tranzakciónál jelentkezik, marginális költségnek számít, mégpedig Kingma eredményével összevetve annak 50%-át teszi ki.

J. Zhou a következőképpen igazítja ki Kingma modelljét:

Legyen TMC (total marginal cost) a könyvtárközi kölcsönzés útján történő hozzáférés összes marginális költsége (a kérő és a küldő könyvtár együttes költsége):

$$TMC = c + R(x),$$

ahol

- c a Kingma-féle konstans összetevő (számításai szerint kb. 10 USD, szerzői jogdíj nélkül),
 x a folyóíratra vonatkozó könyvtárközi kérések száma,
 $R(x)$ a cikkenkénti jogdíj (középső érték).

Akkor $R(x) = 0$, ha $x < 6$, és $R(x) = R$, ha $x \geq 6$.

R a szerzői jogdíj középső értéke (Chaffin szerint 5 USD). Következésképpen a TMC értéke csak ritkán állandó: akkor, ha $R(x) = 0$, azaz a kevésbé keresett folyóiratoknál, vagy azoknál a kereskedelmi szolgáltatóknál, amelyek az árakba eleve beépítik a jogdíjat.

Általános esetben a TMC az x -től függő diszkrét (nem folytonos) függvény. Minél több a könyvtárközi kölcsönzési tranzakció, annál valószínűbb, hogy a marginális költség tartalmazni fogja a szerzői jogdíjat is.

Javaslatok

1. A könyvtárközi kölcsönzési műveletek költség-számításakor a marginális költségeket figyelembe kell venni.

2. A költségek vizsgálatakor számolni kell a szerzőijogdíj-fizetéssel is. Elemezni kell a másolandó jogdíjköteles cikkek arányát, és a jogdíjaknak a kiadótól és a dokumentumküldő szolgáltatók jogdíjkezelőitől függő változását.

A technológiai fejlődésnek megfelelően a kiadónak át kell helyezniük a hangsúlyt a folyóiratok eladásáról a cikkek kereslet szerinti eladására. A könyvtáraknak, a dokumentumszolgáltatók jogdíjkezelőinek és a kiadónak további együttműködési lehetőségeket kell találniuk a jogdíjpiac hatékonyságának javítására.

Irodalom

- [1] JACKSON, Mary E.: Measuring the performance of interlibrary loan and document delivery services. = <http://www.arl.org/access/illdd-res-measperf9712.shtml> 1998. szept.
- [2] ROCHE, Marilyn M.: ARL/RLG interlibrary loan cost study. = Association of Research Libraries, Washington D. C., 1993. jún.
- [3] KINGMA, Bruce R.: The economics of access versus ownership: The costs and benefits of access to scholarly articles via interlibrary loan and journal subscriptions. = The Haworth Press, New York, 1996.
- [4] EIBLUM, Paula-ARDITO, Stephanie C.: Royalty fees Part I: The Copyright Clearance Center and Publishers. = Online, 1998. márc.-ápr. p. 83-86. Part II: Copyright and Clearinghouses. = Online, 1998. máj.-jún. p. 51-56.
- [5] CHAFFIN, Nancy J.: Examining copyright fees for article delivery. = The Serials Librarian, 31. köt. 1997. p. 67-78.

/ZHOU, Joe: Interlibrary loan cost studies and copyright fees. = Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Information Supply, 9. köt. 4. sz. 1999. p. 29-39./

(Góth László)

A könyvtárközi kölcsönzés helyzete Franciaországban

A könyvtárközi kölcsönzési rendszer úgy működik, hogy léteznek központi katalógusok, amelyekben a kérő könyvtár azonosítja a keresett dokumentumot, megtalálja annak lelőhelyét, ahová (postán vagy elektronikus úton) elküldheti könyvtárközi igényét. A rendszer használatát legfeljebb a kérő intézmény technikai lehetőségei korlátozzák. Franciaországban a könyvtárközi kölcsönzés napjaink-

ban átmeneti időszakot él, és nem képes teljes szolgáltatást nyújtani, beleértve a külföldi könyvtárak kéréseinek teljesítését.

Dokumentumszolgáltatók

A francia könyvtárközi kölcsönző hálózat hosszú ideig három szervezetre épült: